

LA VIL ·LA ROMANA DE LES *PARETETES DELS MOROS* DE MONTCADA (L'HORTA NORD), VALÈNCIA. INTRODUCCIÓ AL SEU ESTUDI

Josep Maria Burriel Alberich i Josep Maria Verdú Gimeno

RESUM

En primer lloc hem de dir que la comunicació “La vil ·la romana de Les Paretetes dels Moros de Montcada, L'Horta Nord, València. Introducció al seu estudi” es planteja, primordialment, com un intent de divulgació patrimonial a nivell comarcal. Estem convençuts que el coneixement d'aquest patrimoni ajudarà la seua protecció, estudi i divulgació.

La manca d'excavacions al jaciment arqueològic que ens ocupa impedeix per ara mostrar una visió de conjunt i una adequada interpretació de les restes que encara es conserven, tanmateix, no impedeix aproximar-nos, amb cautela, a la seua realitat material.

La comunicació l'hem dividida en 12 punts que resumidament són els següents:

1, Es fa una petita introducció de com degué haver-se iniciat la romanització de la comarca; 2, donem la ubicació del jaciment dins d'aquest territori (L'Horta Nord); 3, veem l'escàs tractament bibliogràfic que la vil ·la ha tingut des del seu descobriment; 4, en aquest quart punt entrem en l'anàlisi de les restes materials que la vil ·la proporciona a hores d'ara, tant les immobles, és a dir les restes constructives, com el moble, sobretot l'aspecte ceràmic; 5, en aquest apartat referenciem l'epigrafia i la numismàtica procedent de la partida on s'ubica el jaciment, El Bordellet; 6, es fa un intent per tipificar la vil ·la a partir de les restes descrites; 7, es fa un repàs de l'entorn arqueològic per a època romana, en relació a aquest punt hem elaborat un mapa, fig. 1, on se situen sobre el paper bona part de les evidències materials i les referències bibliogràfiques que a hores d'ara coneixem; 8, aventurem una vertebració del territori on la vil ·la de Les Paretetes ocupa significativament l'epicentre; 9, a partir de les restes ceràmiques i numismàtiques s'estructura l'ocupació temporal del jaciment; 10, conclusions; 11, bibliografia referenciada o consultada; 12, en aquest darrer punt s'aporta el material gràfic: un mapa de distribució del poblament en la comarca, les planimetries del jaciment alçades recentment i diverses fotografies de l'estat actual (hem obviat les làmines on es dibuixa la ceràmica per estalviar espai i perquè la gran fragmentació del material no aporta més informació de la que s'ha comentat).

1. INTRODUCCIÓ

Cap a l'any 218 a.C., i en el context històric de la Segona Guerra Púnica, els romans desembarquen a la colònia grega d'*Emporion* (Empúries). Aquest desembarcament, a la llarga, propiciarà l'inici d'un procés històric que en termes simplistes denominem *Romanització*. De fet, Roma, o si volem el seu Senat, després de tancat el conflicte bèl·lic amb els púnics decideix no retornar les legions a la capital de l'imperi. L'objectiu d'aquesta postura pogué no estar massa clar al principi però acabarà sent el domini i control de la península ibèrica. L'exèrcit d'ocupació, al marge de lluites internes i fratricides que en algun moment el dividiren, i desconcertaren els ibers, va estar ben dirigit i organitzat tot convertint-se d'aquesta manera en el vehicle perfecte per imposar fora de la península itàlica un nou sistema polític, econòmic i cultural.

L'Horta Nord (dins de la província *Citerior d'Hispania*, i després en la jurisdicció del *Conventus Tarraconensis*) serà un territori que participarà intensament d'aquest procés. Els canvis socio-econòmic-culturals provocats al si dels pobles indígenes que anaren entrant gradualment en contacte amb els romans, formen part d'un fenomen d'aculturació ben estudiat en altres àrees de la península¹ però que a casa nostra encara està per fer de manera global².

Val a dir que els ibers de les terres valencianes i costaneres en general no oferiren massa resistència al lent procés de canvi. Els brots d'oposició que s'hi donaren en algunes zones en el 197 a.C. seran sufocats poc de temps després pel cònsol *Marc Porci Cató*.

¹Costa central catalana, comarques gironines, etc.

²En l'apartat de bibliografia s'ha fet un recull de treballs en els quals s'aborda la presència romana en les comarques valencianes.

A la comarca de l'Horta Nord, les evidències del poblament indígena en la fase de l'ibèric ple i final són molt pobres³, si les comparem amb la comarca veïna del Camp de Túria, però la informació de què disposem permet parlar d'alguns llocs d'hàbitat: *El Cabeç* i *La Patà* al Puig de Santa Maria, *La Calderona* a Puçol (PLA, 1963), *Despeñaperros* a Paterna; un discutit camí al N de la futura ciutat de **Valentia**⁴ i l'embarcador del Cabanyal/Malvarrosa, a pocs metres al sud de l'actual embocadura del Carraixet a la mar Mediterrània, important lloc d'intercanvi comercial des del segle VI a.C. fins a època romana (FERNÁNDEZ, GÓMEZ, RIBERA, 1989). Aquesta circumstància òbviament dificulta l'estudi del procés i impedeix a hores d'ara vore la reacció inicial dels ibers davant el gran canvi que acabarà amb la seua independència i forma de vida, tanmateix si que ens trobem en bones condicions per constatar la plasmació material d'aquest procés iniciat a les darreries del segle II i el I a.C. i quasi culminat al canvi d'era. La fundació de la colònia romana de **Valentia** l'any 138 a.C., dotada amb tots els elements típics de les ciutats itàliques, inclòs un **territorium** d'abastiment i importants vies de comunicació⁵, comportarà la presència d'un gran contingent de colons, molts d'ells soldats llicenciats, els quals iniciaran l'explotació d'aquest territori en base a una parcel·lació del mateix o "**Repartiment**" que pogué haver estat una **centuriatio** de la qual sembla haver indicis a l'Horta Nord (CANO, 1974). Aleshores, o poques generacions després, s'introduiran nous conreus, noves tècniques i sistemes d'explotació, canalitzacions hidràuliques i sobretot un nou tipus d'hàbitat: les

³Encara és més escàs el de l'Ibèric Antic del que només coneguem un únic jaciment, *El Tos Pelat* de Montcada.

⁴Recentment l'arqueòloga Sagrario CARRASCO (1994) va documentar la presència d'un camí ibèric (s. III a.C.). Informe arqueològic mecanografiat dipositat en la Unitat Tècnica d'Arqueologia de l'Ajuntament de València (abans SIAM).

⁵Cal no oblidar que la Via Augusta degué recórrer de N a S tota la comarca, encara que fins ara no ha estat possible documentar materialment aquesta important via.

villae rusticae de caràcter eminentment agrícola⁶ i la màxima expressió d'un sistema econòmic. De fet, les troballes a la comarca durant anys han estat molt nombroses⁷, el que evidencia un dens poblament, però la destrucció haguda en la majoria dels jaciments fa que la vil·la de *Les Paretetes dels Moros* o *Bordellet*, donada la seua relativa conservació, pugui ser el paradigma d'instal·lació agrícola amb un fort component d'activitats artesanals. Malauradament tota la informació arqueològica que la vil·la amaga sota dos pans de terra, tot i estar protegida pel *Pla General d'Ordenació Urbana de Montcada*, està en perill de perdre's totalment ja que els medis de llaurança actuals afecten cada dia més la integritat de les estructures que encara són visibles.

2. LOCALITZACIÓ

La vil·la de *Les Paretetes dels Moros* s'ubica dins de la partida del *Bordellet* del terme municipal de Montcada, l'Horta Nord. A pocs centenars de metres de la trama urbana. Les seues coordenades cartogràfiques són 39° 33' 20" latitud N i 0° 23' 33" longitud Oest; s'instal·la sobre un promontori d'aproximadament 40 m.s.n.m. plantat en l'actualitat de garroferes i ametllers (fig. 1). La comarca en termes molt generals es caracteritza per ser part de la morfologia litoral mediterrània; en gran mesura plana que dona la tòpica imatge de terra únicament de regadiu força fèrtil i de sòl al·luvial i col·luvial però que en realitat és envoltada per l'oest per una gran orla o extensió de terrenys de secà de suaus relleus calcaris i/o margosos amb els que la serralada ibèrica s'acosta a la mar mediterrània i on fins fa pocs anys eren abundants els camps de vinya i d'oliveres, part essencial de la trilogia agrícola mediterrània, fet que queda palès

⁶Hi ha autors (PIQUERAS i SANCHIS 1991) que sembla que plantegen dos models per a l'ordenació del territori agrari en època romana: el de la *Villa Rustica* per un costat i la *Centuriatio* per altre, nosaltres pensem que aquests dos conceptes no necessàriament han de ser excloents, i que ambdós podrien haver funcionat si realment va haver una centuriatio a l'Horta Nord.

⁷Es pot elaborar sense cap problema un mapa de dispersió de la comarca i àrea d'influència amb més de 40 llocs on s'han identificat restes arqueològiques d'època romana: Al Puig (amb mosaics i inscripcions), Puçol, Godella, Paterna, Alboria, Museros, Rafelbunyol, etc. (vore mapa fig. 1).

en la fossilització de la toponímia⁸ i la documentació històrica, tant medieval com moderna.

Al límit nord-est de la comarca cal situar el terme de Montcada, a cavall de les terres planes de la marge dreta de la sèquia Reial de Montcada i els primers estreps muntanyencs des de la costa cap a l'interior en la marge esquerra, és a dir, el lloc on la dicotomia descrita es compleix a la perfecció.

L'accés a la vil·la és molt fàcil: agafada la carretera de València a Nàquera i a 100 m passat el Seminari Metropolità de Montcada, hi ha la indicació a la dreta del *Camí de Les Paretetes dels Moros*, una volta en aquest camí a pocs metres s'arriba a un petit alteró on apareixen les estructures que després descriurem.

3. LES REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Les referències bibliogràfiques són escasses, antigues i a voltes col·laterals i sempre repetitives. La primera que fa referència a Les Paretetes dels Moros com un jaciment arqueològic la trobem en “El mosaico de la villa hispano-romana de El Pouaig de Montcada”, article publicat per Nicolau Primitiu Gómez Serrano en la revista *Archivo de Arte Valenciano* n° IX de 1923, en ell ens parla de Les Paretetes dels Moros tan sols de forma col·lateral, sense aportar massa dades. Poc després el mateix autor en *Geografía del Reino de Valencia* de Sarthou Carreres i Martínez Aloy (1924: pàg. 986) ens descriu superficialment el jaciment:

...nos encontramos con las llamadas Paretetes dels Moros, restos de edificaciones que pertenecen, cuando menos, á dos órdenes de construcciones distintas, siendo la más alejada y menor, posterior a la primera y de mayores proporciones, como lo demuestra, entre otras razones, el que en la construcción de la pequeña han encontrado restos de dolium y tegulae y otros, de los que la grande carece por completo.

Todos los campos de estos alrededores están convertidos en espaciosos testares, y la cerámica encontrada demuestra ser procedente de una gran mansión romana, quizá un templo, tal vez por su extensión, un palacio o conjunto de edificaciones...

⁸ Es relativament fàcil trobar topònims com: Campolivar, Les Oliveres, les Vinyetes...etc.

En 1953 Llorens Raga publica *La Ciudad de Moncada* on recull tot el que Nicolau Primitiu ens havia dit anteriorment, afegeix, però, la ressenya a una petita col·lecció de monedes d'aquest segon autor procedents de la vil·la en qüestió.

Molt més recentment, en 1981, E. Pingarrón Seco, en la seua tesi *Estructura del poblamiento rural romano entre los rios Magro y Palancia*, de bell nou ens fa referència a les estructures arquitectòniques existents a la vil·la de *Les Paretetes dels Moros* de Montcada i a les prospeccions efectuades pel S.I.P. (Servei d'Investigació Prehistòrica) en 1953 i ella mateixa on s'arreglè sigil·lata hispànica (formes Drag. 37 i 15/17); sigil·lata clara A, forma Lamb. 10 i Hayes 23.

Per últim serà Chorro Gascó, Rafael, qui en 1982 torne a incidir sobre aquest jaciment en la XIII Assemblea de Cronistes del Regne de València, presentant la comunicació *Moncada y sus yacimientos íberos y romanos*.

4. LES RESTES MATERIALS

Les estructures arquitectòniques

Les restes arquitectòniques visibles en l'actualitat (fig. 2) s'escampen per una gran extensió de terreny de més de 2.500 m², podent-se agrupar en tres sectors.

-Sector A:

La primera d'aquestes àrees, que hem denominat A, s'ubica en l'extrem septentrional de la *vila*. Ve definida en forma d'una sèrie de petites habitacions, almenys 3: **a**, **b** i **c** (aquesta darrera destruïda en l'actualitat). Totes elles ben estructurades i articulades de manera que formen una agrupació molt compacta puix que s'aixequen en una superfície de poc més de 20 m². Les evidències materials que podem observar en les restes, junt amb la forma en què

s'organitza l'espai, ens fa pensar que es tracta d'una petita instal·lació termal, a hores d'ara molt arrasada⁹ que caldrà verificar.

Habitació a): Possiblement el *tepidarium*, és de forma rectangular de 3.10 x 2.45 m (aproximadament 10 x 8 peus romans). A l'O el mur que la tanca presenta l'obertura d'una porta que queda elevada respecte del nivell de trànsit actual en haver desaparegut el pis que funcionaria amb el corresponent llindar sobre l'*hypocaustum*, la porta dóna accés a l'exterior, i probablement al *frigidarium* (habitació c). A l'E està delimitada per un mur que ara mateix no sobrepassa el nivell del llindar; una obertura en ell comunica les habitacions a i b. El parament N, d'*opus incertum*, mostra la particularitat de tindre un buit a mode de nínxol a nivell de terra, sense que es pugui determinar per ara la seua funcionalitat. Els murs d'aquesta habitació alcen, en algun punt, més d'1,50 m. Aquesta excepcional conservació potser és conseqüència d'una continuada reutilització al llarg del temps.

Habitació b): La interpretem com el *caldarium*, aquesta habitació, al NE del conjunt, en l'actualitat bastant degradada per les arrels d'una garrofera, també és de planta rectangular, de 3.80 x 3.20 m (aproximadament 12 x 10 peus romans). Tanmateix, presenta al costat S una petita edícula lateral de forma rectangular de 2.15 x 1.85 m (aprox. 6 x 7 peus). Aquesta estança que es podria haver alçat en forma d'absis, com veiem en nombroses termes, sol estar ocupada pel *labrum*. A l'extrem NE hi ha restes d'encofrats d'*opus caementicium* on es pot observar l'arranc d'una volta, tal vegada restes del *praefurnium*.

Habitació c): De confirmar-se que estem davant d'una petita instal·lació termal, aquesta habitació devia haver estat el *frigidarium*. Actualment desapareguda estava situada a l'extrem O del conjunt. També era rectangular. Ara mateix únicament conserva un parament a l'E.

⁹ Volem agrair a Vicent Escrivà l'ajuda prestada per la interpretació d'aquest conjunt d'estructures com uns possibles banys privats.

-Sector B:

Aquest sector se situa 14 m al S de la zona A. Els murs de cimentació que afloren o sobresurten de terra, en alguns punts més de 0.40 m, es disposen formant dues naus allargades, possiblement crugies, de les quals desconeixem les dimensions exactes; formen un angle de 90° en l'extrem NO. Els carrers o deambulatoris que queden entre els murs perimetrals és de 4.60 m entre els murs orientats NE-SO i 6.10 m entre els disposats NO-SE. Per ara ignorem si hi ha cap tipus de paviment associat a les esmentades estructures fetes amb un encofrat d'*opus incertum* on hi ha abundància de fragments de *lateres*. Tampoc no són apreciables llinars o altre tipus d'elements muraris, tanmateix creiem que la disposició espacial dels fonaments descrits, l'àrea B podria correspondre's amb algun tipus d'instal·lació artesanal que necessitara d'un gran pati a cel obert emmarcat per tres o quatre crugies, tal vegada una bòbila¹⁰. Aquest conjunt d'estructures queda tallat diagonalment per un camí rural modern.

-Sector C

L'àrea o sector C es localitza al NE de l'anterior, aproximadament a 20 m. Resulta especialment interessant donat que la lamentable transformació d'un camp de garroferes en taronjar ha deixat al descobert dues estructures clarament d'ús hidràulic. Concretament es tracta de dues grans basses rectangulars o quadrangulars separades per un muret de 0.49 m fetes amb grans còdols de riu travats amb morter. De la més occidental hem pogut comprovar com un costat fa 6.50 m. La tècnica constructiva utilitzada en aquestes basses o *lacus* és la típica dels dipòsits destinats a la recepció, contenció o decantació de líquids, és a dir, tant les parets com el pis els trobem arrebossats amb una, més que considerable, capa d'*opus signinum* hidràulic. Els angles interns estan coberts amb una gruixa motllura de mitja canya, també d'*opus signinum*. El fet de trobar-

¹⁰ Seria molt interessant poder confirmar aquesta hipòtesis car aquest tipus d'instal·lacions ha estat una constant històrica i etnològica de la zona. Són encara presents alguns rajolars a pocs metres al sud, en Alfara o Foios.

hi basses disposades en bateria es pot interpretar com les típiques piscines de decantació que es feien servir per barrejar l'argila amb aigua fent un fang que es deixava reposar. Això feia decantar les impureses més grans i pesants al fons quedant l'argila més fina damunt. Aquest procés es realitzava diverses vegades, en basses diferents, fins que tenia la qualitat i densitat necessària segons l'objecte que s'anava a fabricar (CASAS et alí, 1995: 115). Així doncs, ens sembla viable que aquestes dues àrees hagueren pogut estar relacionades formant part d'un complex artesanal.

A més a més d'aquestes suggerents estructures, la mateixa transformació agrícola a què ens hem referit ha tallat i deixat visibles en aquest sector cimentacions orientades NE-SO per a les quals utilitzaren en la seua construcció grans còdols de riu lligats amb morter de calç.

-Les tècniques constructives

L'anàlisi superficial de les estructures constructives que a hores d'ara afloren de terra, si bé s'ajusta molt a la realitat material, no deixa d'estar feta a mode d'introducció i ser una visió molt parcial de les que encara queden soterrades. La futura excavació de la vil·la definirà més exactament els aspectes relatius a les tècniques constructives i els cànons mètrics emprats. Ara mateix, però, podem avançar les observacions fetes.

Les tècniques constructives a *Les Paretetes dels Moros* són variades, és a dir, es combinen diferents tècniques i materials que van des de la utilització de l'*opus incertum* o maçoneria de pedres més o menys regularitzades travada amb morter de calç i arena (a totes tres àrees), als típics formigons, *opus caementicium*, passant per filades de grans rajoles cuites de color roig a mode de verdugades que divideixen diferents trams d'alçat murari (àrea A) i fins i tot l'*opus signinum* (àrea C). També podem dir que els materials constructius que s'hi fan servir són clarament l'adaptació als recursos existents en les rodalies del jaciment. Els rierencs o grans còdols de riu arrodonits o rodats de *rodano* són emprats amb

molta freqüència. La seua utilització és profusa donada la facilitat de proveir-se'n, el barranc de Carraixet es troba a pocs metres, a l'E. També hi trobem pedra calcària esbardellada procedent de les pedreres pròximes.

-Els materials ceràmics

El material ceràmic resulta imprescindible en arqueologia per precisar la cronologia dels diferents nivells o estrats que s'excaven, a voltes permet deduir ambients funcionals en determinats àmbits espacials i fins i tot, sovint, aporta dades de tipus comercial. Però no és l'únic element que permet als arqueòlegs i historiadors en general l'estructuració cronològica, també la numismàtica i les tècniques constructives poden ser valuosos instruments d'estructuració temporal.

Tant les antigues com les recents prospeccions sobre la vil·la han proporcionat una petita mostra de fragments ceràmics que cobreixen un arc temporal que va quasi sense interrupció des de finals del segle II, principis del primer a.C. fins a la segona meitat del segle III d.C.. Tot seguit presentem un extracte o resum del panorama ceràmic dipositat al Museu Municipal de Montcada.

En primer lloc destaquem l'escassa però interessant presència de ceràmica de filiació ibèrica: són vores exvasades i motllurades, tipus *cap d'ànade* i fragments on queden restes de pintura roja a bandes (en algun cas molt esborrada). Les ceràmiques netament romanes estan àmpliament representades per les produccions més habituals i conegudes. De vernís negre o campaniana A s'ha recuperat un únic fragment pertanyent a un plat de forma indeterminada, la pasta és roja-ataronjada i el vernís molt lluent¹¹, és típica del segle II i residual

¹¹ Aquest fragment ens aporta una datació que pot recular fins als últims anys del segle III a.C. complicant la seqüència cronològica del jaciment si no s'interpreta com un element residual. Aspecte que per ara no estem en condicions de discutir i hauran de ser les futures intervencions arqueològiques les que clarifiquen la presència d'aquest material republicà i l'absència de ceràmiques típiques del segle I a.C.

en el I a.C.. De les ceràmiques de vernís roig, conegudes com *terra sigil·lata* hi ha sobretot produccions hispàniques i alguna importació sudgal·lica (*T.S.S.*), s'ha pogut reconèixer un únic fragment de la forma Drag. 30; respecte de les produccions de terra sigil·lata hispànica (*T.S.H.*) trobem les formes Drag 15/17 i la Drag. 37. També hi ha fragments de vasos de parets fines i són molts els petits fragments de sigil·lata de formes indeterminades.

Altres conjunts ceràmics abundants són el de les clares i el de les africanes de cuina. La clara A està representada per les formes 8A, 8B, 9, 14, 14-17, 27 i 31 d'Hayes i una possible clara C Hayes 50. El material africà és molt nombrós: trobem les formes 23B, 181, 196 i 197 d'Hayes. Pel que fa al material amfòric, també abundant, destaca sobretot la presència d'àmfores Dressel 2-4 i tripolitanes. A més a més hi ha abundant ceràmica comuna, *doliae*, pondus, etc. La cronologia de les sigil·lates i la resta de materials referenciats va del segle I a III d.C.

Aquesta visió parcial i fragmentada de la cultura material de la vil·la ens evidencia per un costat una notable absència de ceràmiques romanes netament enquadrables en el segle I a.C., campanianes B, per exemple, i l'abundant consum i ús de productes ceràmics d'importació des de mitjans del segle I al III d.C., que fa palès un intens comerç amb el Nord d'Àfrica.

5. L'EPIGRAFIA I NUMISMÀTICA

L'únic testimoni epigràfic que coneixem, relacionable amb *Les Paretetes dels Moros*, ja que aparegué a la partida del Bordellet, actualment està desaparegut¹². Encara que comptem amb un document fotogràfic que a hores d'ara permet saber que es tracta d'una inscripció de caràcter funerari sobre pedra calcària blanca o gris de la zona, de forma rectangular de 30 x 73 cm. (?); la fotografia

¹² Recentment ha estat estudiada i publicada per Josep CORELL en *Inscripcions romanes de Valentia i el seu territori*. València, 1997.

que publicà Llorens Raga (1953) mostra la inscripció emmarcada per una gruixa motllura. El text del qual ignorem l'alçada de les lletres i interliniacions diu en lletres capitals quadrades:

**P · CLODIUS · P · L
BERULLUS
AN · XCIII**

La transcripció: *P(ublius) Clodius P(ubli) l(ibertus) Berullus An(norum) XCIII.*

La traducció: Publius Clodius Berullus, llibert de Publius, de noranta-quatre anys.

La inscripció funerària fa al·lusió a la persona soterrada, un home molt major amb el sobrenom del Berulle que fou esclau de Publius Clodius (el seu patró i possiblement el propietari de la vil·la).

Pel que fa a la numismàtica sabem de la troballa d'un AS de *Valentia*¹³ on en l'anvers es pot llegir: *L. CORANI C. NUMIQ.* envoltant un cap gal·leat; al revers es llig *VALENTIA* i es veu una cornucòpia sobre feix de llams. Per altre costat hi ha un grup de monedes en parador desconegut de les quals tenim escassa informació (LLORENS RAGA, 1953) però molt interessant ja que ens aporten una estructuració cronològica que concorda amb els materials ceràmics recuperats i manté l'*hiatus* de bona part del segle I a.C:

-Un bronze de Calagurris, d'August (?).

-Un bronze mitjà de Galba (?).

-Un bronze mitjà de Faustina (?).

¹³ Donat al Museu Municipal de Montcada per Juanjo Morenete Estellés.

-Un gran bronze d'Antoninus Pius (?).

-Dues monedes de Gordianus (?).

-Una moneda de Quintus Herennius (?).

6. TIPUS DE VIL·LA

-Identificació: La descripció que hem fet anteriorment de les estructures arquitectòniques visibles en l'actualitat fa molt difícil enquadrar la *vila* en un o altre grup tipològic a l'ús¹⁴ per ser excessivament reduïdes i aïllades. Més si tenim en compte que fins i tot aquesta dificultat es presenta en jaciments excavats més o menys extensament. Qualsevol intent de classificació, doncs, és molt arriscat, tanmateix es pot intentar a partir dels elements estructurals que coneixem de la *vila* i que són comuns a d'altres. D'aquesta manera pensem que la vil·la montcadina podria incloure's en el grup de vil·les amb pati. Aquestes *villae* es reconeixen pel fet que el conjunt edificat s'organitza al voltant d'espais a cel obert, els patis. Poden estructurar-se de dues maneres: a) la part rústica com la residencial es troben unides formant un sol cos de planta rectangular o quadrada amb un pati al centre; b) La segona opció, la qual s'adaptaria millor, en principi, a la vil·la de *Les Paretetes dels Moros* és que les diferents parts de la vil·la formen cossos independents, no comunicats entre ells, però que es troben disposats al voltant d'una gran àrea central, també rectangular (vore planimetria) que serveix també com a element unificador (CASAS *et al.*, 1995: 56).

7. ENTORN ARQUEOLÒGIC

-Altres vil·les de l'Horta Nord

¹⁴ Els tipus més comuns són quatre que, amb les seues variants, pràcticament engloben la totalitat de les vil·les conegudes fins ara: el de vil·la allargada, vil·la de corredor, vil·les amb pati i vil·la de peristil. Per a una descripció extensa dels mateixos vore: GORGES, 1979; FERNÁNDEZ, 1982; CASAS i altres, 1995.

La bibliografia¹⁵ consultada fins ara ens ha permés fer una primera aproximació a la dispersió del poblament romà en la comarca de l'Horta Nord. El mapa elaborat (fig. 1) mostra una densitat d'enclaus¹⁶ molt important al NE de la vil·la de Les Paretetes, en molts dels quals hem pogut comprovar com les evidències arqueològiques encara hui són patents. Tanmateix només de dues d'aquestes vil·les tenim algunes dades bibliogràfiques destacables, encara que molt antigues.

-Puig de Cebolla

Aquesta vil·la romana del Puig de Santa Maria, coneguda també amb el nom del Villar o Palau, se situa a pocs metres de la Via Augusta, avui està totalment desapareguda. Tanmateix es coneixen diverses publicacions on hi ha plànols i dibuixos dels materials recuperats a partir dels quals es dedueix que es tractà d'una important vil·la rústica, luxosa i amb poques evidències d'estructures agropecuàries (VALCÁRCEL, A. 1845; PUIG i CADAFALCH, 1934), més aviat sembla una vil·la d'esbarjo o residencial, tipus marítim (FERNÁNDEZ, 1989).

-El Ponaig

En l'actualitat el jaciment, que també es localitza dins del terme de Montcada, roman en un total oblit i progressiu deteriorament sense que les denúncies efectuades en la Conselleria de Cultura hagen provocat fins ara la més mínima reacció institucional.

L'únic treball destacable fins ara és el publicat per Nicolau Primitiu en 1923 *El mosaico de la villa hispano-romana del Ponaig, de Moncada, en el Museo Provincial de Valencia*. En aquestes dóna compte de la troballa, la localització, les estructures que es reconeixien aleshores i sobretot es fa una acurada descripció del famós

¹⁵ Dins de la bibliografia consultada cal incloure els fitxers de Patrimoni Històric de la Conselleria de Cultura i de la Unitat Tècnica d'Arqueologia de l'Ajuntament de València, institucions a les quals agraïm les facilitats donades en aquesta consulta

mosaic de les Nou Muses (ara mateix en restauració al Museu Pius V de València) del qual s'han ocupat altres autors.

8. VERTEBRACIÓ DEL TERRITORI

La xarxa viària

A hores d'ara està per fer la investigació que permeta dibuixar l'estructura viària que comunicà interiorment i exteriorment la comarca en l'antiguitat, és a dir, no hi ha estudis sinó hipòtesis de treball com la que farem ara mateix. Fins i tot, el traçat de la Via Augusta entre Sagunt i *Valentia*, que pràcticament sempre i sense discussió s'ha considerat que és el mateix que el de l'antiga carretera de Barcelona, mai no s'ha pogut documentar arqueològicament. Ara bé, si partim d'un fet històric importantíssim per a la comarca com és el de la fundació d'una ciutat colonial com *Valentia*, amb el que això comportà, i una realitat arqueològica que mostra un important poblament dispers en forma de *villae rusticae* en algun cas possiblement des del segle I a.C., es fa òbvia l'existència d'una sèrie de camins que comunicaren els nuclis de població, les vil·les, entre elles i amb les ciutats de l'entorn (*Valentia*, *Saguntum* i *Edeta-Lauri*). Però la manca dels indicadors de les vies, els mil·liars, fa molt difícil el reconeixement d'aquestes. Per altra banda, la possible fossilització d'aquestes comunicacions en la toponímia, junt a indicis de tipus històric¹⁷ i etnològic ens pot aproximar a la realitat vial que comunicà la vil·la de *Les Paretetes dels Moros*. En relació al darrer aspecte, l'etnològic, interessa ressaltar la importància de les antiquíssimes vies pecuàries que travessen totes les comarques del País Valencià i que moltes d'elles tenen com a punt terminal la comarca de l'Horta Nord. Més que

¹⁶ Aquests enclavaments són de naturalesa variada: necròpolis a Godella, els Orriols (València) o Carrer Cavallers a Puçol; restes d'aqüeductes, vil·les i possibles vil·les, camins i embarcadors.

¹⁷ És sabut que les carreteres romanes foren utilitzades durant tota l'Edat Mitjanana d'ací la seua perduració. Sovint aquesta circumstància va generar una toponímia associada, seria el cas d'Albalat dels Sorells, el mot *albalat* en àrab significa camí empedrat, que és la forma com estaven condicionades les calçades romanes. La deducció lògica seria que aquest poble de l'Horta Nord haguera pogut estar edificat vora la mateixa Via Augusta (SANCHIS; TARRADELL, 1988).

significativament, algunes d'aquestes vies pecuàries transcorren en aquest territori paral·leles a importants eixos de comunicació intercomarcal, quan no són en bona mesura els propis camins (en el mapa de la figura 1 estan traçades amb doble línia discontinua).

Les vies principals:

-La **Via Augusta** creua de dalt a baix, és a dir, de N a S la comarca de l'Horta Nord des del poble de Puçol¹⁸ fins al *cardo* de la ciutat de *Valentia*. El seu traçat devia coincidir aproximadament amb l'actual carretera de Barcelona; en el terme municipal de València, és molt probable que transcorreguera pel tram N de l'avinguda Constitució i sota tot el carrer Sagunt.

Al mateix temps que permetria la comunicació terrestre entre *Saguntum* i *Valentia*, amén d'altres territoris, aquest eix articulava la possible *centuriatio* de l'Horta N (estudiada per Cano Garcia) i sens dubte seria el punt de partida dels camins d'accés a les vil·les rústiques.

Tanmateix, els únics indicis arqueològics que podrien estar en relació directa amb ella són les àrees de necròpolis excavades en els últims anys a la zona dels Orriols, al N de la ciutat de València, prop de Sant Miquel dels Reis i la troballa casual de quatre inscripcions funeràries a Puçol el segle passat que caldria relacionar amb un cementiri. Aquestes necròpolis seguirien el costum funerari romà d'instal·lar-se vora a les vies de comunicació, en aquest cas, la via Augusta.

-Altre eix important E-O que comunicà els municipis de d'Edeta amb Sagunt és **El Camí Vell de Sagunt a Lliria** que discorre al N de la comarca. En aquest cas el camí és un assagador que connecta amb la via Augusta a escassament 1000 m al N de Puçol.

¹⁸ Des de Puçol fins a Sagunt la via Augusta podria anar lleugerament més a l'interior que l'actual carretera.

-Per últim s'ha de comentar l'eix que pel sud comunicaria **València amb Llíria**. En aquest cas l'assagador i actual carretera discorren paral·lels pel terme de Paterna.

Les vies secundàries

Aquests potser siguin els traçats més especulatius i amb menys possibilitats de contrast.

-**Camí de la Marquesa o de Museros**¹⁹ Podria haver estat un eix interior bàsic per la proximitat amb què s'hi instal·len algunes de les principals vil·les de l'Horta (*Sant Onofre o Maquives, El Cosí, La Sènia, Les Paretetes els Moros, El Pouaig o Bofilla*, etc); el camí s'inicia a l'altura de Museros i aniria d'est a oest fins a la carretera de Burjassot a Torres-Torres, 2 km abans d'entrar a Bétera. No descartem la possibilitat d'un altre segment d'aquest camí que des de la via Augusta cap a l'Est arribara fins la mar passant per Massalfassar, conegut a Museros com El Camí de la Mar.

La resta de camins (vore fig. 1) podrien comunicar els quatre eixos descrits (tres perifèrics i un interior) i fins i tot un d'ells podria ser alternatiu a la via Augusta.

Els ports

Més que ports en sentit estricta, és a dir, un lloc en la costa, amb esculls naturals o artificials com el Grau Vell de Sagunt on es refugien les naus, hem de parlar d'embarcadors o llocs d'ancoratge. Aquests jaciments submarins vénen definits per la concentració d'abundant material amfòric. Arqueològicament s'ha documentat en la costa de l'Horta Nord: front a la **Gola de La Torre** en la Pobla de Farnals i entre **la Platja de la Malvarrosa-Cabanyal** i l'embocadura del Carraixet a la Mar (Alboraia-València)

¹⁹ A Museros també es coneix com Camí de Bétera.

9. CRONOLOGIA

No és massa corrent que els materials ceràmics romano-republicans, concretament les ceràmiques campanianes A i B o les de filiació ibèrica, apareguen en les prospeccions de les vil·les de l'Horta Nord, la qual cosa no vol dir que no estiguen presents al subsòl. Pel que fa a la vil·la de les Paretetes dels Moros la presència d'un parell de fragments de ceràmica campaniana associada a material ibèric i a un AS de *Valentia* ens permet apuntar amb cautela, una fase d'ocupació primitiva en època romano-republicana.

L'altre grup de ceràmiques: sigil·lades sudgal·liques, hispàniques, les clares A i C, i les africanes de cuina i les parets fines, etc, típiques en la resta de jaciments de l'entorn, ens obrin un arc cronològic que cobreix des del segle I fins a mitjans del segle III d.C.. Aquesta ocupació podria correspondre a les estructures que hem documentat planimètricament en la figura 2.

10. CONCLUSIONS

A mode de recapitulació hem de dir que ens trobem davant d'un establiment rural, amb tota seguretat una vil·la d'època romana, on els recursos més importants degueren vindre del conreu dels camps de cereals, vinya i olivera. Tanmateix l'activitat artesanal o semi-industrial degué jugar un paper importantíssim a tenor de les instal·lacions visibles ara mateix. A més a més veem que la vila en un moment donat, amb molta probabilitat en època antonina, es dota d'una petita instal·lació termal (hipòtesi que cal confirmar).

Al marge d'aquests aspectes que són apreciables gairebé a simple vista, cal destacar una dada novetosa sobre la qual hem incidit anteriorment, seria vore la possibilitat que el "jaciment" tinga una fase bastant antiga, amb materials ibers i romano-republicans que podria remuntar-se al segle II-I a.C.; seguida d'un segon moment d'auge a finals del segle I i primera meitat del II d.C. i com en la majoria de vil·les de la comarca no anar més enllà de la "crisis" del segle III d.C.. La presència dels materials de filiació ibèrica tenen dues possibles

interpretacions: o bé ser simplement el producte del lògic intercanvi entre grups indígenes i colons, tal i com veem als nivells romano-republicans de la ciutat de Valentia (segles II-I a.C.), o quelcom més complex: pertànyer a un substrat pre-romà que no podem descartar encara, fenomen que per altra banda no és estrany en altres àrees ibèriques de la costa mediterrània (SERRA, 1960).

Donat el gran nombre d'interrogants que la romanització de les comarques centrals valencianes planteja, creiem que el jaciment arqueològic de *Les Paretetes dels Moros* de Montcada ofereix moltes expectatives a la investigació. I en coherència amb açò pensem que es fa imprescindible buscar la fórmula de preservar el jaciment i aprofundir en la seua investigació mitjançant un projecte seriós d'intervencions arqueològiques en la comarca on s'impliquen institucions locals i comarcals.

AGRAÏMENTS: Volem agrair sincerament a Vicent Escrivà i Albert Ribera l'ajuda prestada i suggerències que ens han fet per l'elaboració d'aquesta comunicació.

Montcada, 16 de març de 1997

11. BIBLIOGRAFIA

- BRU I VIDAL, S. (1958), "Notas de arqueologia", *A.P.L.*, VII. València.
- CANO GARCIA, G. M. (1974), "Sobre una posible centuriatio en el regadio de la Acequia de Moncada (Valencia)", *Estudios sobre centuriaciones romanas en España*. Madrid.
- CASAS, J. et alii (1995), "El món rural d'època romana a Catalunya. L'exemple del Nord-Est", *Sèrie Monogràfica*, 15. Centre d'Investigacions Arqueològiques, Girona.
- DOÑATE SEBASTIÀ, J. M. (1969), "Arqueología romana de Villareal (Castelló)", *Archivo de Prehistoria Levantina*, XII.
- FERNÁNDEZ CASTRO, M.C. (1982), *Villas romanas en España*. Madrid.

- FERNÁNDEZ, A; GÓMEZ, C.; RIBERA, A. (1989), “Ánforas griegas, etruscas y fenicias del yacimiento submarino de Cabanyal-Malvarrosa (Valencia)”, *C.N.A.*, XIX. Saragossa.
- GÓMEZ SERRANO, N. P. (1923), “El mosaico de la villa hispano-romana del Pouaig de Moncada, en el Museo Provincial de Valencia”, *Archivo de Arte Valenciano*, IX.
- GÓMEZ SERRANO, N. P. (1932), “D'Arqueologia. Excavacions de València”, *A.C.C.V.*, XXII.
- GÓMEZ SERRANO, N. P. (1962), “Tyris, Valentia, Brutobria”, *Dos mil cien años de Valencia*. València
- GOMEZ SERRANO, N. P. (1950), *Estudio sobre Godella*.
- GORGES, J. G. (1972), *Les villas hispano-romaines*.
- HAYES, J. W. (1972), *Late roman pottery*. British Schol of Roma.
- LOPEZ ELUM, P. (1994), *La alquería islámica en Valencia. Estudio arqueológico de Bofilla, siglos XI a XIV*. València.
- LLORENS RAGA, P. (1953), *La ciudad de Moncada*.
- MANSUELLI (1969), “Problemi della villa romana”, *Boll. Cent. Intern. St. d'Arch. Andrea Palladio*, XI.
- MARÍN, C (1994), “La cerámica de cocina africana: consideraciones en torno a la evidencia valenciana”, En *Cerámica comuna romana d'època alto-imperial a la península ibérica. Estat de la qüestió. Monografies Emporitanes VIII*. Empúries.
- MONZÓ NOGUÉS, A. (1946), “De arqueología”, *A.C.C.V.*, XIV. València.
- MONZÓ NOGUÉS, A. (1947), “Notas de arqueología y prehistoria”, *A.C.C.V.*, XV. València.
- PIQUERAS, J. i SANCHIS, C. (1991), *L'organització històrica del territori valencià*. València.
- PINGARRON SECO, E. (1981), *Estructura del poblamiento rural romano entre los rios Magro y Palancia*. Tesis.
- PUIG i CADAFAALCH, J. (1934), *L'arquitectura romana a Catalunya*. Barcelona.
- SANCHIS GUARNER, M. i TARRADELL, M. (1988), *Història del País Valencià. Prehistòria i Antiguitat, Època Musulmana*. Vol. I, Barcelona.
- SANCHIS SIVERA, J. (1920), *La diócesis valentina. Estudios históricos*. València.
- SERRA RAFOLS, J. C. (1960), “Estratos ibéricos debajo de las villas de la costa catalana”, *VII Congreso Nacional de Arqueología*.

VALCARCEL PIO DE SABOYA, A. (1852), Inscripciones y antiguedades del reyno de Valencia. B.R.A.H., Madrid.